

Na obranu Organizace ukrajinských nacionalistů

MIROSLAV TOMEK

Český rozhlas, Praha, Česká republika

e-mail: mirek.tomek@gmail.com

Securitas Imperii, 40 (1) 2022: 180–203

Abstrakt

Recenzní stať se zabývá monografií Davida Svobody *Jablko z oceli. Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920–1939* (Academia – Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2021). Tato mimořádně obsáhlá kniha věnovaná historii ukrajinského radikálního nacionalismu v meziválečném období je v českém prostředí rozhodně průkopnickým dílem. Autor využil velkého množství literatury i archivních pramenů, přesto se však nevyvaroval řady pochybení, která jsou předmětem podrobné analýzy. Ke svému tématu přistupuje apologeticky a ukrajinské nacionalisty neskrývaně obhájuje. Rezignuje naopak na to, aby si položil jasné badatelské otázky. Zdaleka ne vždy se drží přísných standardů vědecké práce, jeho kniha se tudíž často víc blíží polemickému eseji. Nehledě na nedostatky jde ale bezesporu o významný příspěvek k odborné diskuzi.

Klíčová slova

Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN), Ukrajinská vojenská organizace, Jevhen Konovalec, Dmytro Doncov, Stepan Bandera, Ukrajina, Polsko, boj za nezávislost, nacionalismus, fašismus, meziválečné období

In Defense of the Organization of Ukrainian Nationalists

Abstract

The review article deals with David Svoboda's monograph *Jablko z oceli. Zrod, vývoj a činnosť ukrajinského radikálneho nacionalizmu v letech 1920–1939* (Apple of Steel. The Birth, Development, and Activities of Ukrainian Radical Nationalism in 1920–1939. Academia – Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2021). This extremely comprehensive book on the history of Ukrainian radical nationalism in the interwar period is definitely a pioneering work in the Czech context. The author has made use of a large amount of literature and archival sources, yet he has not avoided several shortcomings, which are the subject of detailed analysis. The author takes an apologetic approach to his topic and defends the Ukrainian nationalists in an undisguised manner. On the contrary, he resigns to set clear research questions. Far from always adhering to strict standards of scholarship, the author's book is often more akin to a polemical essay. Despite these shortcomings, it is undoubtedly an important contribution to scholarly debate.

Keywords

Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), Ukrainian Military Organization, Yevhen Konovalets, Dmytro Dontsov, Stepan Bandera, Ukraine, Poland, struggle for independence, nationalism, fascism, interwar period

SVOBODA, David: *Jablko z oceli. Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920–1939*. Academia – Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2021, 1014 stran

V roce 2021 vyšla kniha historika Davida Svobody *Jablko z oceli. Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920–1939*. Ve shodě s názvem jde v podstatě o velmi široce pojatou historii Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN). Lze říci, že je to první vážně míněný pokus české historiografie vypořádat se s tímto důležitým tématem, zpracovaným dosud ukrajinskými,¹ polskými² a německými autory.³ Předcházející česká monografie *Banderovci* od Tomáše Řepy⁴ je bohužel natolik nepovedená, že ji počítat nelze.⁵

Je zřejmé, že Svobodova kniha reaguje na velký zájem o toto téma. Ukrajinský nacionalismus budí značnou pozornost nejen v řadách historiků, ale i mezi širokou veřejností. V anotaci na zadních deskách knihy se dočteme následující: *Po ukrajinské revoluci v zimě 2014 začaly pojmy jako „Bandera“, „banderovci“ či „ukrajinští fašisté“ sloužit coby účinná munice ve velké geopolitické hře Putina Ruska*. V té době prý u nás často zaznívaly *prudké, zato znalostmi zcela nepodložené soudy o moderní ukrajinské historii*. Právě této tendenci se chce autor *v tom nejlepším slova smyslu protivit* a nabídnout kvalitní odborné zpracování toho, co označuje za *jeden z nejzapeklitějších problémů v minulosti středovýchodní Evropy*. Opravdu, ruská propaganda často hovoří zejména o spolupráci OUN a Ukrajinské povstalecké armády (UPA) s německými nacisty. Umožňuje jí to tvrdit, že i současná Ukrajina – údajně naprosto ovládaná moderními následovníky a nástupci těchto organizací – je nacistickým státem.⁶ Toto a další podobná klišé ruské propagandy pak opakují proruský orientovaní politici i komentátoři nejen u nás, ale i v mnoha jiných zemích.

- 1 Namátkou MIRČUK, Petro: *Narys istoriji Orhanizaciji Ukrajinskych Nacionalistiv*. Ukrajinske Vydavnytstvo, München – London – New York 1968; KENTIJ, Anatolij: *Zbrojnyj čyn ukrajinskych nacionalistiv 1920–1956. Istoryko-archivni narysy*, T. 1. Deržavnyj komitet archiviv Ukrainy, Kyjiv 2005; MANDRYK, Marija: *Ukrajinskyj nacionalizm. Stanovlenňa u mižvojennu dobu*. Vydavnytstvo imeni Oleny Telihi, Kyjiv 2006; POSIVNYČ, Mykola: *Vyzvolno-polityčna dijálnist' OUN u 1929–1939 rokach*. Instytut ukrajinoznavstva imeni I. Krypjackevyča NAN Ukrainy, Centr doslidžeň vyzvolnoho ruchu, Lviv 2010. Zařadme sem i knihu kanadského historika ukrajinského původu SHKANDRIJ, Myroslav: *Ukrainian nationalism. Politics, ideology, and literature, 1929–1956*. Yale University Press, New Haven 2015.
- 2 WYSOCKI, Roman: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003.
- 3 BRUDER, Franziska: *„Den ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!“ Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN) 1929–1948*. Metropol Verlag, Berlin 2007.
- 4 ŘEPA, Tomáš: *Banderovci. Politické souvislosti, následky zneužití tématu komunistickou propagandou, návaznost na hybridní konflikt v současnosti*. Academia, Praha 2019.
- 5 KORDOVÁ, Vlasta: Demytologizace „banderovců“ v podání Tomáše Řepy. *Securitas Imperii*, 2021, č. 38, s. 320–329; TOMEK, Miroslav: *Banderovci: Tomáš Řepa (recenze)*. *Dějiny a současnost*, 2020, roč. 42, č. 5, s. 47. Alespoň částečně pozitivní hodnocení viz ONDRÁK, Vlastimil: *Banderovci: Tomáš Řepa (recenze)*. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, č. 17. ABS, Praha 2019, s. 382–389.
- 6 KASIANOV, Georgiy: “Ukrainian Nazis” as an invented enemy. *Russia.Post*, 8. 6. 2022 – viz https://russiapost.net/politics/ukrainian_nazis (citováno k 15. 6. 2022).

Těmto otázkám se Svoboda věnuje i v rozsáhlém úvodu, v němž vysvětluje, proč se knihu rozhodl napsat. Vymezuje se jak vůči ruské propagandě, tak vůči nepochopení Evropy pro Ukrajince a jejich dějiny. Už zde jasně odkrývá svá východiska, když kriticky píše o západní společnosti, která dnes trpí *ztrátou víry v budoucnost a podvědomě se uchyluje do bezpečí historických schémat, konstruovaných a ustálených navíc díky zpětné znalosti dalšího vývoje*. Jeho kniha má být odpovědí na novou dějinnou situaci, jež nastala v důsledku ruské agrese proti Ukrajině roku 2014, a také reakcí na to, co označuje za *ruskou propagandistickou ofenzívu*, ve které podle něj *stěžejní místo zaujímají oživené a dávno zprofanované mýty. Ukrajinskému radikálnímu nacionalismu a pojmům jako antisemitismus a kolaborace s nacisty tu prý náleží jedno z nejdůležitějších míst* (s. 12).

Naneštěstí nezbyvá než přiznat, že Svoboda se osvědčil jako dobrý prorok, když napsal: *Moskva je připravena rozpoutat smrtenosné násilí, kdykoli jí ukrajinská emancipace přeroste přes hlavu*. Otázkou však je, zda musíme bezpodmínečně souhlasit s jeho tvrzením, že to lze chápat jako *dodatečné ospravedlnění étosu fanatických bojovníků za nezávislost Ukrajiny, o nichž pojednává tato kniha* (s. 17). Právě o toto *ospravedlnění étosu* jako by šlo Svobodovi především: netrvá na tom, že nelze kritizovat jednotlivé násilné činy, kterých se členové OUN dopustili, či některé prvky ideologie, k níž se hlásili, zdůrazňuje ale, že to vše je třeba chápat především v kontextu jejich boje za nezávislost Ukrajiny.

V úvodu se také dozvídáme, že po tomto svazku, který poněkud v rozporu s časovým vymezením v titulu zahrnuje dění v Haliči skoro od samého začátku 20. století, má následovat kniha druhá, v níž se chce autor věnovat období 2. světové války a následující války studené. Pokud svůj zámysl naplní, vznikne tak dílo vskutku monumentální, vždyť už *Jablko z oceli* má impozantních 1014 stran a je tak, nakolik je nám známo, dosud vůbec nejrozsáhlejší monografií na téma OUN.⁷ Srovnání v tomto ohledu snese snad jen s prací hamburského historika Franka Golczewského o německo-ukrajinských vztazích v meziválečném období, která čítá dokonce 1086 stran.⁸

Svobodova kniha sestává ze šesti chronologicky vymezených dílů, z nichž každý se dělí na řadu tematicky zaměřených kapitol. Zastavme se nejdříve u dvou úvodních, které jsou věnovány období let 1908 až 1914 a 1. světové válce. Od zbytku knihy se odlišují tím, že autor tu není poplatný existujícím zpracováním historie ukrajinského nacionalismu, jež se tomuto období zpravidla obsáhleji nevěnují. Dějiny Haliče na počátku 20. století, kdy ještě byla největší korunní zemí rakousko-uherského Předlitavska, jsou u nás poměrně málo známe a Svoboda se jim věnuje skutečně důkladně. Svůj výklad začíná vraždou haličského místodržícího Andrzeje

7 Půdu si už připravil drobnějšími předběžnými studiemi: SVOBODA, David: Dlouhá cesta do lesů. Politický vývoj ukrajinského integrálního nacionalismu a předpoklady vzniku Ukrajinské povstalecké armády. *Securitas Imperii*, 2013, č. 22, s. 98–120; TÝŽ: Tenkrát na Volyni. Dilemata a činy ukrajinských nacionalistů pod německou okupací 1941–1943. *Securitas Imperii*, 2014, č. 25, s. 78–103.

8 GOLCZEWSKI, Frank: *Deutsche und Ukrainer 1914–1939*. Schöningh Verlag, Paderborn 2010.

Potockého, které se roku 1908 dopustil ukrajinský student Myroslav Sičynskij. Na dalších stránkách načrtává neutěšený obraz Haliče jako kraje trpícího bídou materiální i duchovní, masovým vystěhovalectvím a národnostními spory, vysvětluje ale také významnou úlohu tohoto regionu v ukrajinském národním obrození a píše o zdrojích představy, že Halič je „ukrajinským Piemontem“, tedy územím, z něž vzejde osvobození zbytku Ukrajiny. Podrobně se věnuje i vztahům mezi Haličí a zbytkem Ukrajiny. Zvláštní zmínku si zaslouží pohled na Ukrajinu očima českých publicistů i politiků, zvláště Karla Havlíčka Borovského a Tomáše Garrigua Masaryka. Právě Havlíčkem se Svoboda dal inspirovat k volbě originálního názvu své knihy. Český novinář totiž roku 1846 označil Ukrajinu za *jablko nesvornosti hozené osudem mezi Polsko a Rusko*. Cílem ukrajinských nacionalistů pak bylo z tohoto „jablka“ učinit kus oceli, o níž by se zranil chrup všech nepřátel, píše autor v mottu knihy (s. 5).

V první kapitole druhého dílu, věnovaného době 1. světové války, autor dále rozvíjí myšlenky, které nastínil už v úvodu. Bohužel, výrazněji tu o sobě dávají vědět některé problémy jeho přístupu. Poznámky pod čarou sice napovídají, že se Svoboda seznámil s množstvím relevantní literatury, načerpal z ní však podle všeho jen málo informací. Na Ukrajině autor vidí spor mezi *nacionalistickou* a *sovětonostalgičnou* historiografií, do něhož zasahují káravé hlasy ze Západu a také *velkoruská, nacionální polská a židovská studia*, jež se prý těší výraznému „exportnímu“ potenciálu, který jim umožňuje přenášet svá stanoviska na mezinárodní fóra (s. 111). Tam, kde by bylo na místě zrekapitulovat podnětné diskuze mezi ukrajinskými historiky a vývoj ukrajinské politiky dějin,⁹ se tak Svoboda omezuje na výklad, z něhož vyplývá, že mezi odpůrci nacionalistických historiků na Ukrajině najdeme převážně jen příznivce sovětské nostalgie – které se ani nenamáhá konkrétně jmenovat, natož uvést jejich práce – a na mezinárodní úrovni jde podle něj hlavně o to, koho je víc slyšet.

V dalších kapitolách se autor vrací k událostem 1. světové války a věnuje se úsilí ukrajinských politiků o vydobytí autonomie či dokonce samostatnosti pro Ukrajinu, které důsledně srovnává s obdobnými polskými snahami, jež ovšem měly mnohem lepší výchozí předpoklady.

Důsledně ve srovnávací ukrajinsko-polské perspektivě je pojat i díl následující, věnovaný letům těsně poválečným, kdy v Haliči vznikla Západoukrajinská lidová republika. Zde autor vysvětluje komplikovanou ukrajinskou politiku Józefa Piłsud-

9 STRYJEK, Tomasz – KONIECZNA-SALAAMATIN, Joanna – SKLOKIN, Volodymyr (eds.): *The politics of memory in Poland and Ukraine. From reconciliation to de-conciliation*. Routledge, Taylor & Francis Group, London 2022; KASJANOV, Heorhij: *Past continuous: istorična politika 1980-ch–2000-ch. Ukrajin a susidy*. Laurus – Antropos-Lohos-Film, Kyiv 2018; STRYJEK, Tomasz: *Ukraina przed końcem Historii. Szkice o polityce państw wobec pamięci*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2014; PORTNOV, Andrij: *Uprazhnenija s istorijej po-ukrainski*. OGI – Polit.ru – Memorial, Moskva 2010; TYŽ: *Istoriji dlja domašného vžytku: eseji pro polsko-rosijsko-ukrajinskij trykutnyk pamjati*. Krytyka, Kyjiv 2013; AMAR, Tarik C. – BALYNSKYJ, Ihor – HRYCAK, Jaroslav (eds.): *Strasti za Banderuju*. Hrani – T, Kyjiv 2010.

ského, který si sice přál nezávislou Ukrajinu, ne však na území Haliče. Zatímco Západoukrajinská lidová republika byla během devíti měsíců mezi listopadem 1918 a červencem 1919 poražena a její území okupováno, s Ukrajinskou lidovou republikou uzavřela polská vláda spojení proti bolševikům. Tento první ukrajinský novodobý stát, jenž se zrodil v listopadu 1917, zanikl v březnu 1921 spolu s uzavřením Řížského míru mezi Varšavou a Moskvou. V hranicích Polska se tak na začátku 20. let 20. století ocitlo skoro pět a půl milionu Ukrajinců.

Díl čtvrtý, věnovaný období let 1923 až 1930, je vůbec nejrozsáhlejší. Svoboda se v něm věnuje podmínkám v okupované Haliči a okolnostem vzniku Organizace ukrajinských nacionalistů. Kromě toho tu najdeme důležité kapitoly, zabývající se ideologií OUN a postoji nacionalistů k nepřátelským národům (zejména k Polákům a Rusům). Patří sem i portrét ideologa ukrajinského nacionalismu Dmytra Doncova. Závěrečná kapitola pak pojednává o tom, jak OUN přistupovala k židovské otázce.

Tam, kde jde o popis dění v Haliči, je autorův výklad suverénní. Přesvědčivě ukazuje okolnosti, které vedly ukrajinské účastníky boje za nezávislost k zoufalému odporu proti polské nadvládě, a do podrobností popisuje jeho jednotlivé peripetie. Předchůdkyní OUN byla Ukrajinská vojenská organizace (UVO), skládající se převážně z důstojníků armády Západoukrajinské lidové republiky. Už v roce 1921 člen UVO Stepan Fedak využil lvovské návštěvy maršálka Piłsudského a pokusil se ho zavraždit. Teroristických útoků v následujících letech rychle přibývalo.

K nejzajímavějším skutečnostem, které autor uvádí, patří údaje o financování této haličské organizace. To, že UVO spolupracovala s Německem, je dobře známo, méně se ale ví, že po jistou dobu ji zřejmě sponzoroval i Sovětský svaz, jak o tom Svoboda píše s odkazem na dokumenty z polských archivů. Archivní záznamy o jednáních zahraničního vedení ukrajinských nacionalistů pak dokládají, že ještě na sklonku 20. let hodnotil zakladatel Ukrajinské vojenské organizace Jevhen Konovalec poměry v SSSR z ukrajinského hlediska dosti příznivě. Podobně nečekané je také to, že ukrajinští nacionalisté udržovali až do začátku 30. let poměrně dobré vztahy se západoukrajinskými komunisty. Překvapivá naopak není informace, že nacionalistickou organizací už v té době infiltrovali sovětsští agenti.

Při popisu činnosti UVO v Československu – kde tato organizace v roce 1920 vznikla – se autor nikterak objektivně neopírá o memoárovou literaturu.¹⁰ V některých případech se dá označit za překvapivé, že se mu nepodařilo – pokud se o to vůbec pokusil – dohledat odpovídající informace o nelegálních aktivitách ukrajinských militantů v archivních materiálech z provenience československých bezpečnostních složek, které přitom jinak projevovaly zájem i o poměrně bezvýznamné zprávy z prostředí ukrajinské emigrace. Škoda také, že se podrobněji nezabýval „československou“ částí rodokmenu OUN, zejména Ligou ukrajinských nacionalistů,

10 MELNYKOVYČ, Osyp: Do istoriji UVO v Čecho-Slovaččyni. In: BOJKO, Jurij (ed.): *Jevhen Konovalec ta jeho doba*. Fundacija imeni Jevhena Konovalcja, München 1974, s. 328–340.

jež vznikla v Poděbradech roku 1925. Názorům jejích členů, které nezaprou silný vliv nastupujícího italského fašismu a publicistiky Dmytra Doncova, se přitom ve své klasické práci *The Turn to the Right* věnoval i americký historik ukrajinského původu Alexandr Motyl.¹¹

Svoboda se nevyhýbá řadě citlivých témat, ať už to jsou násilné expropriace, či přirozený rozpor mezi taktikou stupňování teroru a masové revoluční agitace – členové UVO si totiž pochopitelně uvědomovali, že teror v podobě atentátů či žhářských útoků je často kontraproduktivní a brání jim v tom, aby své názory rozšířili mezi širší vrstvy obyvatelstva. S tím souvisí i nejednoznačný postoj, který vůči nacionalistům zaujímalý legální ukrajinské politické organizace. Ukrajínští politici *podzemí navenek odsuzovali a současně se od něj nikdy důrazně neodstříhli*. Svoboda trefně píše, že to byl *vztah plný číhavé vyčkávavosti a současně spikleneckého srozumění* (s. 410).

Určitým zklamáním je Svobodův pokus o intelektuální portrét Dmytra Doncova.¹² Autor jako by nevěděl, jak svůj výklad strukturovat a čím začít. Oproti těm pasážím knihy, v nichž se věnuje dějinám regionu nebo dramatickým epizodám spojeným s činností nacionalistického podzemí, je to nepříjemný kontrast. Doncovův intelektuální vývoj nezprostředkovává v jeho chronologické posloupnosti. Názory Doncova, který byl v letech před 1. světovou válkou ještě marxistou a členem ruské sociální demokracie, se totiž v čase značně proměňovaly. Ještě v roce 1921, kdy napsal práci *Základy naší politiky*,¹³ se obracel především k ukrajinskému rolnictvu a za ideální uspořádání označoval americkou demokracii – svou nacionalistickou doktrínu vypracoval až v pozdějších letech. Rozhodující pro jeho názorový vývoj byl dojem, jímž na něj zapůsobil soudobé dění v Itálii. Přinejmenším od konce roku 1922 Doncov neskryval svůj obdiv k italskému fašismu, podobně se však stavěl i k bolševismu – přes svou antipatii k Rusku oceňoval antidemokratičnost a nekompromisnost bolševiků, které považoval za typické představitele „iniciativní menšiny“.¹⁴ Také obsah Doncovovy nejvlivnější knihy *Nacionalismus*¹⁵ Svoboda nastiňuje jen velice zběžně, některé její myšlenky přitom stojí za podrobnější studium. Jde navíc o téma, jemuž se už důkladně věnovala řada badatelů.¹⁶ Například polský

11 MOTYL, Alexander J.: *The Turn to the Right. The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism, 1919–1929*. Columbia University Press, New York 1980, s. 133–138.

12 Je pochopitelné, že vzhledem k času, který si jistě vyžádala příprava knihy do tisku, se autor už nestihl seznámit se dvěma novými monografiemi na toto téma: ZAJCEV, Oleksandr: *Nacionalist u dobi fašyzmu. Lvivskij period Dmytra Doncova 1922–1939 roky: načerk intelektualnoji biohrafiji*. Krytyka, Kyjiv 2019; ERLACHER, Trevor: *Ukrainian nationalism in the age of extremes. An intellectual biography of Dmytro Dontsov*. HURI, Ukrainian Research Institute, Harvard University, Cambridge, Massachusetts 2020.

13 DONCOV, Dmytro: *Pidstavy našoji polityky*. Vydavnyctvo Doncovych, Wien 1921.

14 MOTYL, Alexander J.: *The Turn to the Right*, s. 62–68.

15 DONCOV, Dmytro: *Nacionalizm*. Nove Žyttja, Lviv 1926.

16 MOTYL, Alexander J.: *The Turn to the Right*, s. 61–85; STRYJEK, Tomasz: *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego: analiza wybranych koncepcji*. Wydawnictwo Funna, Wrocław 2000, s. 110–190; WYSOCKI, Roman: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 76–88. Všechny citace v textu z polštiny, ukrajinštiny (transkripce z cyrilice odpovídá *Pravidlům*

historik Tomasz Stryjek z myšlenek Doncovovy knihy zdůrazňuje *biologické chápání vztahů mezi národy (species) i vztahu mezi individuem a společenstvím, opírající se o darwinistické chápání života společnosti*. Za základní druh mezinárodních vztahů Doncov podle Stryjka považoval *vnucování vlastní vůle*, které bylo základní podmínkou, aby se to či ono společenství mohlo vůbec považovat za národ.¹⁷ Nejde ani tak o to, že by autor něco opomněl nebo se snad snažil zastírat Doncovovy sympatie k italskému fašismu a německému nacionálnímu socialismu, to by ostatně bylo jen sotva možné, jeho spíše esejisticky pojatý text však oproti dosavadním analytičtějším zpracováním nepřináší mnoho nového a navíc se v něm čtenář místy špatně orientuje. Přesto mu ovšem nelze upřít jistou čtivost. Je ostatně znát, že Svoboda prošel velké množství literatury a pramenů, takže i zde narazíme na leccos zajímavého. Málo známou skutečností je například to, že Doncov, který sám pocházel z východní Ukrajiny a v Polsku žil jako emigrant, byl pod stálým dozorem polských tajných služeb, jež po jistou dobu dokonce doufaly, že by ho mohly získat ke spolupráci. Hodnotné jsou pasáže, věnované kritice Doncova ze strany členů OUN, kteří k jeho vyhrčeným názorům měli řadu výhrad. Sám Konovalec si stěžoval na jeho „fanatismus“ a současně „egocentrismus“, Volodymyr Martynec zase soudil, že Doncov jen nekriticky přejímá myšlenky italského fašismu.

Následující kapitolu, zabývající se ideologií OUN a jejím vztahem k fašismu, Svoboda pojal do značné míry publicisticky. S existující hojnou literaturou k tématu se tak vyrovnává spíše výběrově. Podobně tomu je s diskuzí o definici fašismu. Pomíjí tak například nabízející se otázku, nakolik lze na ukrajinské nacionalistické hnutí aplikovat přístup Rogera Griffina, který považuje za určující rys fašismu přítomnost takzvaného palingenetického mýtu, tedy mýtu o znovuzrození.¹⁸ V tisícistránkové monografii, jejímž autorem je profesionální historik, by byl na místě důkladnější přístup. Svoboda si tento nedostatek zřejmě sám uvědomuje, neboť na svou obranu píše, že *tato kniha nemůže zacházet do nestřídmé šíře a věnovat se rozboru natolik nesnadného fenoménu, jakým evropský fašismus byl a čím se lišily jeho varianty* (s. 453), což je však v rozporu s očividnou nestřídmostí, které se oddává na jiných místech své práce.

Ideologii ukrajinských nacionalistů Svoboda označuje za takzvaný integrální nacionalismus – tento koncept, který v návaznosti na ukrajinského historika Oleksandra Zajceva charakterizuje jako *permanentní absolutizaci národa a nacionalismu*, už navzdory jeho nejednoznačnosti (nebo snad právě díky ní?) k definici ideologie OUN využilo mnoho badatelů (s. 476). Povšimněme si, že autor se tu

českého pravopisu, jak to doporučuje *Slovanský přehled*) a angličtiny přeložil autor tohoto textu.

17 STRYJEK, Tomasz: *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego*, s. 133–135.

18 GRIFFIN, Roger: *The nature of Fascism*. Routledge, London 1991, s. 32–52. K mýtu o palingenezi a takzvaném „novém konsenzu“ v odborné diskuzi o fašismu viz také ZAJCEV, Oleksandr: *Ukrajinskij intehralnij nacionalizm (1920–1930-ti roky): narysy intelektualnoji istoriji*. Krytyka, Kyjiv 2013, s. 102–108; CINKAJZL, Ondřej: Ke genezi komparativních fašistických studií a „novému konsenzu“. *Securitas Imperii*, 2010, č. 17, s. 106–123.

dopouští omylu, když píše, že v odborné literatuře se termín integrální nacionalismus poprvé objevuje v 60. letech, ačkoliv americký historik Carlton J. H. Hayes, na nějž se Svoboda odvolává, o něm psal již v roce 1931.¹⁹ Jako první pak ideologii ukrajinského nacionalismu za integrální nacionalismus označil americký politolog John Alexander Armstrong roku 1955.²⁰ Stejnou chybu ostatně najdeme i v úvodu (s. 25).

Autor se vrací k definici, kterou Armstrong uvádí ve své klasické, ač dnes už poněkud zastaralé knize, a konstatuje, že právě pojem integrální nacionalismus je i přes určitou vágnost poměrně nejužitečnější a *solidnější než lpění na nezařaditelné unikátnosti ukrajinského radikálního nacionalismu* (s. 478). Svoboda se zabývá také tezí lvovského historika Zajceva, který přišel se zvláštní kategorií takzvaného „ustašismu“, označující *zvláštní druh integrálního nacionalismu nestátních národů, jenž má revoluční charakter a klade si za cíl vydobýt si vlastní stát jakýmkoliv, mimo jiné i násilnými, metodami*. Kromě ukrajinských nacionalistů a chorvatských ustašovců by sem tudíž patřili třeba i meziváleční nacionalisté slovenští.²¹ Zde je vhodné uvést, že s kritikou této koncepce v poslední době vystoupili chorvatští historici z uppsalské univerzity Tomislav Dulić a Goran Miljan, kteří mimo jiné namítají, že mezi „ustašisty“ by potom patřila například i makedonská VMRO nebo bosenská Mlada Bosna. Historici studující balkánský region by ale jistě nesouhlasili s tím, že ideologie těchto organizací byla „ustašovská“, píše Dulić a Miljan.²² Kromě toho oba historici dokazují, že nejpozději na sklonku 30. let už ustašovské hnutí odpovídalo všem obvyklým kritériím fašismu.²³

Podstatné sdělení této kapitoly spočívá v tom, že ideologie OUN se v čase stále proměňovala, tudíž ji lze jen nesnadno klasifikovat. V samém závěru Svoboda ostatně naznačuje, že na této otázce příliš nezáleží, když píše, že *ukrajinští nacionalisté byli nesporně ochotni stát se i fašisty a přejímat mnoho podstatného od německého režimu, jedinou konstantu v jejich dikci a programu však představovala státnost. Ta či jiná verze fašismu mohla hrát nanejvýš roli koně, který jezdce doveze k cíli* (s. 498). Přínosnější než toto autorovo kličkování se však v této souvislosti zdá být úvaha kanadského historika ukrajinského původu Johna-Paula Himky: *Obávám se, že škatulkování může často zastřít obsah: OUN bychom měli soudit podle její vlastní ideologické podoby a praxe. Jistěže si toho mnoho vypůjčila od italského fašismu, a, obzvláště v druhé polovině 30. let, z německého nacionálního socialismu. Věřila v diktaturu, autoritativního vůdce, korporativismus, cenzuru a politické násilí vůči svým odpůrcům. Během druhé světové války se podílela na masových vraždách*

19 HAYES, Carlton J. H.: *The historical evolution of modern nationalism*. Richard R. Smith, New York 1931, s. 164–231.

20 ARMSTRONG, John A.: *Ukrainian Nationalism 1939–1945*. Columbia University Press, New York 1955, s. 19–20.

21 ZAJCEV, Oleksandr: *Ukrajinskij intehralnyj nacionalizm (1920–1930-ti roky)*, s. 323–326.

22 DULIĆ, Tomislav – MILJAN, Goran: The Ustašas and Fascism. “Abolitionism”, Revolution, and Ideology, 1929–42. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, 2020, Vol. 6, No. 1, s. 281–283.

23 Tamtéž, s. 304.

lidí neukrajinské národnosti. Základem pro naše hodnocení by měly být tyto názory a činy, nikoliv klasifikace či kategorizace.²⁴

Některé Svobodovy výroky, na které v této kapitole narazíme, bohužel vyvolávají určité rozpaky. Uvedme například jeho konstatování, že *pozitivní výklad role OUN a UPA je vlastní jen části ukrajinské historiografie. Ta druhá, antinacionální, vnímá ukrajinské dějiny výhradně v kontextu dějin ruských, a tak s „fašismem“ zachází na způsob jak sovětské stranické dogmatiky, tak její putinské mutace* (s. 452). Ani literatura, na niž odkazuje, nám však nepomůže pochopit, co je to ta *antinacionální* část ukrajinské historiografie a kteří historici ji reprezentují. Rozhodně ale nezbyvá než se ohradit proti tvrzení, že ukrajinská historická obec se dělí na historiky, kteří akceptují *pozitivní výklad role OUN a UPA*, a na badatele *antinacionální*, ať už to znamená cokoliv. Připomeňme třeba názor ukrajinského historika Zajceva, z jehož prací Svoboda v mnohém vychází, na usnesení Evropského parlamentu z roku 2010, které se ohrazovalo proti udělení vyznamenání Hrdina Ukrajiny Stepanu Banderovi: *Problém však existuje. Zprv, chceme-li směřovat do Evropské unie, a já soudím, že bychom měli, musíme na takové věci brát ohled. Reakce v duchu: nepoučujte nás, my máme své hrdiny – to není zvlášť moudrý postoj. Nemůžeme ignorovat názor evropských politiků.*²⁵ Zatímco Svoboda bojuje za právo na pozitivní výklad role OUN a UPA v ukrajinské historii, sami ukrajinští historici nabízejí jiné řešení – přiznávají zločiny těchto organizací i skutečnost, že hodnoty, jež vyznávaly, jsou v rozporu s hodnotami dnešní demokratické Evropy, přitom ale nepopírají symbolický i faktický význam jejich boje za nezávislost.²⁶

Podobně zarážející jsou komentáře o *neprofesionalismu* historiků, kteří si v souvislosti s OUN dovolují psát o kolaboraci za 2. světové války, či stížnosti na *dědictví levicové revolty šedesátých let*, jež svými *hegemonními ideovými nároky* prý přispívá k *omezení akademické svobody* a – podle Svobody – *vždy nevyhnutelně sloužilo ruským imperiálním projektům od Brežněva po Putina tím, že se na obranný nacionalismus neruských národů hledajících ochranu po Hitlerově boku dívalo mnohem kritičtěji než na samotnou sovětskou utlačitelskou praxi* (s. 449). Bohužel, autor nedokládá, jak přesně se tento zhoubný vliv *levicové revolty* projevoval.

Ke zdařilejším patří kapitola věnovaná zahraničněpolitickému myšlení ukrajinských nacionalistů, která je postavena především na rozboru textů tvůrce vojen-

24 HIMKA, John-Paul: *Ukrainian Nationalists and the Holocaust – OUN and UPA's Participation in the Destruction of Ukrainian Jewry, 1941–1944*. Ibidem Verlag, Stuttgart 2021, s. 152.

25 KURYLENKO, Oleksandr: Oleksandr Zajcev: Dejakyj čas Bandera spoviduvav „nepovnocinnij fašyzm“. *dsnews.ua*, 14. 4. 2019 – viz <https://www.dsnews.ua/ukr/politics/aleksandr-zaytsev-simvolicheskaya-figura-stepana-bandery-12042019220000> (citováno k 15. 6. 2022).

26 HRYCAK, Jaroslav: *Podolaty mynule: hlobalna istorija Ukrajiny*. Portal, Kyjiv 2021, s. 266–267; MO-TYKA, Grzegorz: *Volyn 1943. Genocidní čistka – fakta, analogie, historická politika*. Academia, Praha 2018, s. 210–212; KULYK, Volodymyr: *Neunyknij Bandera*. In: AMAR, Tarik C. – BALYNSKYJ, Ihor – HRYCAK, Jaroslav (eds.): *Strasti za Banderuju*. Hrani – T, Kyjiv 2010, s. 380–387. Podrobněji o této podobě historické narace STRYJEK, Tomasz: *Ukraina przed końcem Historii. Szkice o polityce państw wobec pamięci*, s. 344–347.

ské doktríny OUN Mychajla Kolodzinského – muže, jenž v Itálii podstoupil výcvik spolu s chorvatskými ustašovci a snil o ukrajinském impériu sahajícím až do Střední Asie. Poláky chtěl Kolodzinský během ukrajinského povstání zahnat kamsi za Vislu. Svoboda tu vzhledem ke svým předchozím úvahám poněkud překvapivě dochází k jasnému závěru, že *vyčíst z řádek, jako byly tyto, dlouhodobý záměr etnické čistky není ničím tendenčním* (s. 513). Zajímavé je, že přes nemalé množství dobových textů, které v této kapitole cituje, autor vynechává práce Jurije Lypy, nacionalistům blízkého ideologa, jehož koncepce „černomořského impéria“ a plány na budoucí rozdělení Ruska by jistě byly zajímavým doplněním představ Doncova i Kolodzinského.²⁷

Důkladně je zpracována také kapitola pojednávající o vztahu OUN k Židům, jež mimo jiné nabízí obsáhlý exkurs do haličských diskuzí na toto téma, vedených už od 20. let – zvláště v souvislosti s vraždou předního ukrajinského exilového politika a předsedy Direktorია Ukrajinské lidové republiky Symona Petljury, kterou spáchal v roce 1926 v Paříži židovský atentátník Samuil Schwartzbard. Svoboda zde využil velkého množství zdrojů, především dobového tisku a propagandistické literatury OUN. Není dokonce vyloučeno, že jde o dosud vůbec nejpodrobnější odborné zpracování této otázky. Přínosné je zvláště porovnání antisemitismu ukrajinských nacionalistů s postoji zbytku nejen ukrajinské, ale i polské společnosti. Stojí za připomenutí, že po dobytí Lvova v listopadu 1918 to byli Poláci, kdo ve městě rozpoutali krvavý protizidovský pogrom. Vzájemná nenávisť a konflikty mezi Poláky a Židy ostatně přetrvaly po celé meziválečné období. Ve svém hodnocení role, již antisemitismus v ideologii OUN hrál, se autor do značné míry shoduje s ostatními odborníky, kteří se tímto tématem zabývali – Židé byli pro nacionalisty především ve srovnání s Poláky „druhořadým nepřítelem“, jehož význam však postupně stoupal. Svoboda tu opět zdůrazňuje význam převažující dobové atmosféry – obdobně poukazuje také na strukturální spřízněnost nacionalismu ukrajinského s tím polským, zosobňovaným Romanem Dmowským, spoluzakladatelem a ideologem Národní demokracie v Polsku.²⁸ Ze srovnání s kapitolou o fašismu se zdá, že zprostředkování dobových polemik se autorovi daří mnohem lépe než postižení aktuálních odborných diskuzí.

27 WOJNAR, Marek: Idea konfederacji czarnomorskiej Jurija Łypy na tle geopolitycznych koncepcji ukraińskiego nacjonalizmu integralnego. In: GACZKOWSKI, Marcin (ed.): *Ukraina. Narracje, języki, historie*. Stowarzyszenie Badaczy Popkultury i Edukacji Popkulturowej „Trickster”, Wrocław 2015, s. 139–150; LYPY, Jurij: *Čornomorska doktryna*. Ukrajinský Čornomorský institut, Warszawa 1940; TÝŽ: *Rozpodil Rosiji*. Deržavne Vydavnytvo Ukrajiny, Kyjiv 1941.

28 Nejde ovšem o původní myšlenku, Svoboda vychází mimo jiné z knihy polského historika Romana Wysockého, který hledá paralely mezi Dmowským a Doncovem. WYSOCKI, Roman: *W kręgu integralnego nacjonalizmu. Czynny nacjonalizm Dmytra Doncowa na tle myśli nowoczesnych Romana Dmowskiego: studium porównawcze*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2014. Jeho práce se ale v Polsku setkala i s důraznou kritikou, viz GROTT, Bogumił: Na manowcach pozornej komparatystyki. *Dzieje Najnowsze*, 2017, Tom 49, Nr. 1 (1. 5. 2017), s. 251–262.

Zasadit dění v Haliči a na Volyni do širšího kontextu polských dějin umožňuje kapitola věnovaná polskému politickému životu v letech 1930–1934. Poté, co nacionalisté zahájili tzv. sabotážní akci, spočívající převážně v masovém žhářství, odpověděla polská vláda brutální pacifikací, jež přispěla k další radikalizaci OUN. Polský zákrok se tehdy dokonce stal předmětem jednání Společnosti národů, která však nakonec v roce 1932 vyslovila jen dílčí výhrady a za hlavní viníky situace označila *ukrajinské extremisty* (s. 585). I to byl, jak Svoboda zdůrazňuje, jeden z důležitých milníků, jenž ukrajinskou společnost zbavil naděje, že otázku postavení Ukrajinců v Polsku lze vyřešit pokojnou cestou.

Nejzdařilejší jsou místa, kde autor řeší konkrétní otázky téměř detektivního rázu. Dobrým příkladem jsou pasáže věnované zavraždění předního polského politika Tadeusze Hołowka. Vzhledem k tomu, že šlo o zastánce polsko-ukrajinského kompromisu, vyvolala jeho smrt nejrůznější dohady – objevilo se například i tvrzení, že šlo o sovětskou provokaci. Všechny tyto verze Svoboda důkladně a argumentovaně probírá, aby nakonec došel k závěru, že odpovědnost za čin přece jen leží na OUN. Nepromyšlený čin byl pravděpodobně důsledkem přílišné horlivosti místních nacionalistických aktivistů, kteří v napjaté atmosféře využili příležitosti zlikvidovat vysoce postaveného polského politika (s. 589, 595–596). Hołowkovi vrazil Vasyl Bilas a Dmytro Danylyšyn se v listopadu 1932 zúčastnili nezdařeného krvavého útoku na poštu v haličském městečku Horodok, po němž byli zatčeni, odsouzeni a popraveni. Pro ukrajinské nacionalisty se poté stali uctívanými mučedníky. Zde se mimochodem autor dopouští omylu, když tvrdí, že šlo o první aktivisty OUN, popravené polským státem (s. 590). Už dříve, v dubnu 1932, totiž byli popraveni členové OUN Jakiv Pryšljak a Pavlo Holojad, kteří zavraždili konfidenta polské policie Jana Maruszcaka. Místa mezi mučedníky OUN se jim však nedostalo a dodnes jsou známí jen regionálně. Svoboda se na dalších stranách věnuje právě způsobům vytváření posmrtného kultu padlých hrdinů (s. 603–608), je tudíž škoda, že se tak sám připravil o možnost zodpovědět otázku, proč se tohoto statusu dostalo jen některým z popravených aktivistů.²⁹

Samostatnou kapitolu Svoboda věnuje postavě Stepana Bandery, který se postupně stal zosobněním osvobozenického boje OUN a UPA. Originální je Svobodovo pojetí Bandery jako „génia průměrnosti“, jenž *ani svým dílem, ani činy nebyl natolik vzdálen svým řadovým spolubojovníkům, nebyl vzdálen generačnímu průměru* (s. 609–610),³⁰ v následující rozvláčné úvaze o místě Bandery v současné ruské propagandě a významu, který tato historická postava na Ukrajině získala v posledních

29 WYSOCKI, Roman: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 243; SAKIVSKYJ, Ihor: Sprava «Pryšljaka i Holojada» v istoriji OUN. In: ZULJAK, Ivan (ed.): *Naukovi zapysky Ternopil'skoho nacionalnoho pedahohičnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatuka. Serija: Istorija*. Vydavnyctvo TNPU imeni V. Hnatjuka, Ternopil 2012, s. 105–109.

30 O Hitlerovi ovšem autor tamtéž píše, že *nebyl průměrný nacista*, zdá se tedy, že nejde o inspiraci klasickou prací Dušana Hamšíka *Génius průměrnosti. Nová fakta a pohledy na Hitlerův konec*. Československý spisovatel, Praha 1967.

letech, se však bohužel nevyhnul řadě klišé a zjednodušujících tvrzení. Opakovaně se vyjadřuje k usnesení Evropského parlamentu z února 2010, jež kritizovalo udělení vyznamenání Hrdina Ukrajiny Stepanu Banderovi, jeho argumenty však nejsou právě přesvědčivé: *Evropští signatáři pobouřených petic peskujících skutečnost, že na Ukrajině je uctíván muž, o němž pojednává tato kapitola, zřejmě nepochopili, že neoimperiální Rusko pokládá za „banderovce“ i je samotné, pokud si přejí Ukrajinu liberální a prozápadní*, píše autor, kterého zřejmě příliš netrápí, že toto čistě publicistické tvrzení nelze ověřit (s. 616–617). Vadí mu, že Západ z *plurality pamětí vylučuje tu nacionalistickou* (s. 619). Kdo přesně však je ve Svobodových očích oním „Západem“ a kdy a jak se svého jednání dopustil, to už se bohužel nedozvíme. Autor dále nepřesvědčivě píše, že Banderova *mytologizovaná podoba [se] v nejnovějších dějinách Ukrajiny vždy vyskytovala v sepětí s demokratizačním opozičním neklidem* (s. 617). Tento předpoklad opírá o výsledky sociologických šetření, jež poukazují na to, že Banderova popularita na Ukrajině od roku 2010 neustále roste – podobně ale jistě roste i mnoho dalších ukazatelů, počínaje třeba rychlostí internetového připojení, což ovšem nelze považovat za jednoznačné potvrzení jejich *sepětí s demokratizačním opozičním neklidem*.

Osobnost Stepana Bandery Svobodu fascinuje – jak jinak si vysvětlit, že se mimo jiné pokouší zodpovědět otázku, zda by se Bandera, *kdyby toto dilemma musel řešit*, odvážil i činu, jenž by ho stál život (s. 620). Podobné spekulace pochopitelně nemají z hlediska historické vědy valnou cenu a působí poněkud výstředně. Podivuhodné je zaujetí, se kterým autor shromáždil ty nejneuvěřitelnější pomluvy o Banderovi z ruských a polských textů propagandistického charakteru. Sbírka je to jistě zajímavá, můžeme se ale domnívat, že podobné úsilí by vydalo svou ženi i v případě jiných historických osobností. Obzvláštní zájem v něm vzbudila informace pocházející z pera sovětského spisovatele Vladimira Beljajeva, jenž napsal, že *Bandera pro pobavení vrstevníků dusil kočky*. Autor píše, že tato historka, poprvé zaznamenaná v 50. letech, si našla cestu i do prací autorů, kteří Banderu naopak obdivují. Haly-na Hordasevyčová prý v této zálibě spatřuje vůli *prověřit vlastní morální otužilost* (s. 627). Takový přístup ovšem Svoboda odmítá a smrtelně vážně konstatuje: *Omlouvat krutost ke zvířatům vznešenými pohnutkami nemůže být východiskem z palčivých kontroverzí* (s. 628).

O mnoho lepší je kapitola věnovaná vraždě polského ministra vnitra Bronisława Pierackého, které se OUN dopustila v roce 1934. Autor zde působivě nastiňuje atmosféru tehdy panujícího polsko-německého sblížení, jež pro OUN znamenalo čáru přes rozpočet. Pasáže popisující bezprostřední průběh události se pak čtou takřka jako thriller. Závěrečný díl knihy uvádí kapitola zabývající se reakcí polských úřadů na Pierackého smrt. Svoboda se tu nevyhýbá ani otázce po smyslu teroristických činů, kterou si v té době kladli legálně působící ukrajinští politici i novináři. Ač si autor obecně dopřává značnou volnost v hodnoceních a spekulacích,

zpravidla také před čtenářem předestírá širokou paletu dobových hlasů, jež mu poskytují množství podnětů k samostatným úvahám.

Mezi ty činy OUN, které vyvolaly nejsilnější negativní odezvu mezi ukrajinským obyvatelstvem, patří atentát na ředitele Lvovského ukrajinskojazyčného akademického gymnázia Ivana Babije, spáchaný v roce 1934, po němž se nacionalisté stali terčem kritiky veškerého ukrajinského legálního tisku. Svoboda je tu opět zaujat především morální stránkou věci a snaží se pochopit jak argumenty odpůrců, tak důvody, které Banderu, tehdejšího šéfa Domácí exekutivy OUN, vedly k tomu, aby vraždu nařídil. Poněkud stranou zůstává odpověď na otázku, zda tento čin skutečně přinesl nacionalistické věci nějaký prospěch. Varšavský a Lvovský proces s členy OUN, jež po těchto útocích následovaly, přinejmenším poskytly příslušníkům organizace vhodnou veřejnou tribunu a Svoboda je díky využití pramenů archivních, memoárových i dobového denního tisku popisuje živě a plasticky.

K nejzdařilejším a nejzajímavějším kapitolám knihy patří ta, která je věnována působení ukrajinských nacionalistů na Podkarpatské Rusi v krátkém období od podzimu 1938 do března 1939, kdy tato země v rámci pomnichovského Československa získala autonomii. Svoboda tu využil širokého spektra archivních pramenů i sekundární literatury k tomu, aby tehdejší události popsal se zohledněním jak ukrajinské, tak české perspektivy. Některá jeho tvrzení jsou ovšem víc než diskutabilní, například když píše, že Češi [...] *vsadili na kultivaci autochtonního rusínství* (s. 781).³¹ Předseda vlády autonomní Podkarpatské Rusi Augustin Vološyn v jeho podání zase působí jako pasivní postava takřka bez vlastní agendy – místo samostatného rozhodování se nachází plně ve vleku událostí.

Autonomní Podkarpatská Rus se na podzim 1938 stala pro mnohé nacionalisty zárodkem budoucí samostatné Ukrajiny. Částečně i navzdory vůli vedení OUN se sem stahovali nacionalističtí aktivisté, kteří vstupovali do řad Karpatské Siče. Svoboda zde poukazuje na prohlubující se rozkol v organizaci, jejíž vedení převzal po Konovalcovi, zavražděném v květnu 1938 sovětským agentem, Andrij Melnyk. Praha nedokázala ani přes určitou snahu, vyjádřenou lednovým jmenováním generála Lva Prchaly ministrem Vološynovy vlády, proti stále vlivnějším nacionalistům účinně zasáhnout.

Autor správně vyvrací oblíbený mýtus, šířený zprvu některými ukrajinskými emigranty a nyní ukrajinskou historickou publicistikou, který praví, že svým ozbrojeným odporem proti Maďarsku v březnu 1939 se efemérní Karpatská Ukrajina stala prvním evropským státem, jenž se postavil mocností Osy. Jasně totiž ukazuje, že kdyby vláda autonomní Podkarpatské Rusi a nacionalisté nespolehali slepě na německou podporu, k otevřenému konfliktu by nejspíš nedošlo. V závěru se autor kriticky vyjadřuje k tomu, co označuje za *trpné odevzdání* [Podkarpatské Rusi] *Stalinovi* (s. 860). Podobný postoj není v kontextu české historiografie ne-

31 Srov. RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Vyšehrad, Praha 2016, s. 153–163.

obvyklý – nebylo by ale na místě poukázat na to, že teprve roku 1944, respektive 1945, zohledníme-li oficiální datum odstoupení nejvýchodnější části Československa Sovětskému svazu, se všichni příslušníci ukrajinského národa konečně spojili v jednom státním útvaru? Tomuto konstatování se Svoboda vyhnul, ačkoliv jinde omlouvá, či dokonce chválí ukrajinské nacionalisty, kteří usilovali o sjednocení ukrajinského národa za každou cenu bez ohledu na prostředky.

Závěrečná kapitola knihy pojednává o posledních měsících existence předválečného Polska, činnosti ukrajinských legálních politických stran v tomto období a událostech, jež následovaly po napadení Polska nacistickým Německem. Autor vykresluje bohatý, pestrý a komplexní obraz. Zvláštní pozornost tu kromě činnosti ukrajinské nacionalistické jednotky, která se účastnila tažení do Polska po boku německé armády, věnuje vylíčení poměrně málo známých okolností ukrajinských protipolských povstání, jež v prvních týdnech války propukla. Legální ukrajinské politické strany tehdy ovšem ústy vicemarsálka Sejmu a předsedy ukrajinské parlamentní reprezentace Vasyla Mudrého vyzvaly k loajální účasti na obraně Polska – a řada Ukrajinců svou občanskou povinnost skutečně splnila. V důsledku zhroucení Polska vyšel Stepan Bandera po pěti letech z vězení.

Knih končí dramaticky a čtenář je takřka ve stavu napjatého očekávání dalšího dílu, což se v případě knih podobného rozsahu často nestává. Ve stručném závěru autor hovoří o ideové nevyhraněnosti OUN a vyslovuje také výstřední názor, že rozkol na melnykovce a banderovce byl důkazem *volnomyšlenkářství*, jež je prý v *běžných totalitárních tělesech nemyslitelné* (s. 922). Zvážíme-li však, jak často se štěpí například levicové sektářské strany stalinistické či maoistické orientace, nezní to zrovna přesvědčivě.³² Budeme-li se držet blíže ideologicky, časově i regionálně, lze konstatovat, že náchylnost k rozkolům prokázal třeba i polský fašistický Národně-radikální tábor (ONR), který se v roce 1935 rozpadl na ONR-Falanga a ONR-ABC.³³

Navzdory značnému rozsahu práce se autor jen okrajově zabývá tématem činnosti OUN mimo hranice Polska a Československa – výjimkou je působení Jevhena Onackého, jehož korespondence a paměti Svoboda hojně využívá, v italském Římě. V souvislosti s osudy Jevhena Konovalce se dozvídáme o jeho německém a švýcarském pobytu, avšak informace o členech OUN v USA, Francii, Velké Británii, Litvě, na Balkáně či v Asii jsou v knize spíš jen náhodně rozesety. Zvláště činnost ukrajinských nacionalistů v USA a Kanadě přitom nebyla s ohledem na tamní početnou ukrajinskou diasporu bez významu,³⁴ neboť právě sbírky mezi americkými Ukrajinci patřily k hlavním zdrojům financování organizace.³⁵ Aktivity OUN v Mandžusku jsou zase atraktivní díky poměrně málo známým snahám ukrajinských

32 Viz např. MARCH, Luke: *Radical left parties in Europe*. Routledge, New York 2011.

33 KRUMNIKL, Adam: *Komparace české Národní obce fašistické a polského Národně-radikálního tábora* (diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra politologie a evropských studií, Olomouc 2011, s. 64–66.

34 WYSOCKI, Roman: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 374–376.

35 Tamtéž, s. 269–275.

nacionalistů o navázání kontaktů s Japonskem a protisovětské působení na území tzv. Zeleného klínu, části Sibiře, osídlené ještě v dobách carské říše ukrajinskými kolonisty.³⁶

Svoboda vytvořil mimořádné dílo, které je velmi obtížné zhodnotit. Hlavním kladem jeho knihy je bezpochyby obrovské množství literatury a pramenů, jež zvládl zpracovat. Autor pracoval s dokumenty z archivů ukrajinských, polských, českých, využil však dokonce i materiálů uchovávaných v USA. Působivý je také seznam literatury. Zvláštní pochvalu si zaslouží velký rozsah, ve kterém využil dobovou publicistiku: nejen tiskoviny, vydávané samotnými nacionalisty – to je samozřejmost –, ale především dobový legální tisk haličský i polský. Výtečným průvodcem mu přitom byly zvlášť obsáhlé paměti předního ukrajinského politika Ivana Kedryna-Rudnyckého, jež skýtají často kritický pohled na snahy OUN.³⁷ Právě linie sledující počínání ukrajinských legálních politických stran patří v knize k těm nejzajímavějším. Předseda ukrajinské parlamentní reprezentace Vasyl Mudryj či Ivovský metropolita Andrej Šeptyckyj, osobnosti, které se dokonce i za zdánlivě beznadějně situace zasazovaly za pokojné ukrajinsko-polské soužití, budí upřímný obdiv a je třeba říci, že i autor vůči nim projevuje značnou dávku empatie. Současně však naznačuje, že jejich ušlechtilé počínání bylo od samého začátku odsouzeno k nezdaru.

Bohužel, chválíme-li množství využitě literatury, musíme také říci, že kniha citelně postrádá úvodní kapitulu, ve které by se autor vypořádal s dosavadními pracemi na toto téma. Pokud se chceme dozvědět, jak jednotlivá díla hodnotí, nezbyvá než pozorně číst poznámky, kde s jejich autory občas vede drobné polemiky. Nejčastěji se takto kriticky vyjadřuje k textům Grzegorza Rossoliński-Liebeho.³⁸ Čtenáři pak občas uchystá drobné překvapení, například v případě Petra Mirčuka, člena OUN-b, jenž jako první napsal podrobné dějiny této organizace. Autor *Jablka z oceli* tuto práci od samého začátku extenzivně a bez kritického odstupu využívá, nakonec ale jejího pisatele právem označí za *sektářského letopisce* (s. 749). Leckdy by přitom bylo zajímavé znát autorův názor na tu či onu knihu. Nelze říci, že by snad Svoboda s literaturou pracoval výběrově, naopak, často odkazuje i na texty autorů, se kterými v mnohém nesouhlasí. Spíš už mu můžeme vytknout, že bez patřičné ostražitosti využívá texty některých ukrajinských autorů, jež neodpovídají běžným standardům historické práce.³⁹ Někdy také proti sobě staví studie re-

36 Tamtéž, s. 377.

37 KEDRYN, Ivan: *Žytta – podiji – ljudy: spomy ny i komentari*. Vydavnyča kooperatyva „Červona Kalyna“, New York 1976.

38 ROSSOLIŇSKI-LIEBE, Grzegorz: *Stepan Bandera. The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist: Fascism, genocide, and Cult*. Ibidem Verlag, Stuttgart 2014.

39 Uvedme jako příklad BAHAN, Oleh: *Nacionalizm i nacionalistyčnyj ruch: istorija ta ideji*. Vidrodženňa, Drohobyč 1994. Nezdá se také vhodné bez patřičné diskuze v kapitole o OUN a jejím vztahu k Židům odkazovat na texty kontroverzního ukrajinského historika Volodymyra Vjatrovyče – VJATROVYČ, Volodymyr: *Čy bula OUN antysemitskoju? Zbruč, 19. 4. 2017* – viz <https://zbruc.eu/node/64962> (citováno k 15. 6. 2022); TÝŽ: *Stavlenňa OUN do jevreviv: formuvannja pozycji na tli katastrofy*. Vydavnyctvo Ms, Lviv 2006. Ke kritice Vjatrovyčových prací viz CHYMKA, Ivan-Pavlo – KURYLO, Taras: *Jak OUN stavylasja do jevreviv? Rozdumy nad knyžkoju Volodymyra Vjatrovyča. Ukrajina Mo-*

nomovaných historiků a málo známých ukrajinských odborníků, kteří své příspěvky uveřejnili na internetu či ve sbornících regionálních univerzit. To samozřejmě může mít své dobré důvody, pak by ale bylo vhodné, kdyby autor vysvětlil, čím ho daný text zaujal.

Hlavním problémem je však právě to, co Svoboda opakovaně vyčítá svým – zpravidla blíže nekonkretizovaným – názorovým oponentům čili zjevná tendenčnost. K ukrajinským nacionalistům přistupuje s neskrývanými sympatiemi a jejich jednání se snaží vysvětlovat a omlouvat. Svým ochrannitelským přístupem nahrazuje neustálé tázání, které by mělo být hlavní zásadou historikovy práce. Badatelských otázek se přitom nabízí celá řada. Jen namátkou: Lze politiku Organizace ukrajinských nacionalistů označit za úspěšnou? A jaké důsledky přineslo haličským a volyňským Ukrajincům rozhodnutí OUN uchýlit se v boji proti polskému státu k teroru, jehož oběťmi byli Ukrajinci častěji než Poláci?⁴⁰ Polský historik Roman Wysocki například dochází k závěru, že *OUN nedokázala využít svých možností a její způsob interpretace nacionalistické ideologie a taktika, kterou přijala, odradily mnoho potenciálních přívrženců*.⁴¹

Svobodova kniha místy připomíná kázání či snad rétorické cvičení. Jeho úvahy lze často označit za tu více, tu méně zdařilé esejistické útvary, které by dobře obstály i samostatně, autor ale jako by chtěl svým soudům dodat na závažnosti monumentálním rozsahem textu. Pro *Jablko z oceli* je charakteristický expresivní, přehnaně emocionální, snad až poněkud nabubřelý sloh. Historika jako by neodolatelně přitahovala velká slova, dějinné mezníky a historické zlomy, kolem nichž bez ustání krouží. S jistou nadsázkou bychom *Jablko z oceli* mohli označit za protějšek knihy Rossoliński-Liebeho o Banderovi, o které český historik Luboš Veselý právem napsal, že je *spíše než životopisem poněkud monotónním šestisetstránkovým obžalovacím spisem*.⁴² Ve Svobodově případě pak jde o projev obhájce. Otázkou však zůstává, zda podobná role historikovi vůbec přísluší.

Výtku si zaslouží i často odvážné komentáře ukrajinských poměrů. Svoboda ve svých úvahách dospívá až k zarážejícímu konstatování, že *Ukrajina nezná etnické problémy a má jen dva nepřátele: sousední mocnost na severovýchodě a bezmála polovinu vlastní populace neodlišenou etnicky nebo jazykově, ale mentálně a morál-*

derna, 2008, T. 13, No. 2, s. 252–265; RUDLING, Per Anders: Warfare or War Criminality? *Ab Imperio*, 2012, Vol. 12, No. 1, s. 356–381.

40 Zpravidla se hovoří o 36 obětích z řad Ukrajinců, 25 Polácích a jednom Židovi. MOTYL, Alexander J.: Ukrainian Nationalist Political Violence in Inter-War Poland, 1921–1939. *East European Quarterly*, 1985, Vol. XIX, No. 1, s. 50.

41 WYSOCKI, Roman: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939*, s. 404.

42 VESELÝ, Luboš: Řeč obžaloby namísto nezaujatých argumentů. *Soudobé dějiny*, 2017, roč. 24, č. 4, s. 622. Za zmínku stojí, že recenze v zahraničí byly podstatně příznivější, viz RADCHENKO, Yuri: From Staryi Uhryniv to Munich. The First Scholarly Biography of Stepan Bandera. *Journal of Soviet and Post Soviet Politics and Society*, 2015, Vol. 1, No. 2, s. 429–458; STRUVE, Kai: Review. Reviewed Work(s): Stepan Bandera. The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist; Fascism, Genocide, and Cult by Grzegorz Rossoliński-Liebe. *Slavic Review*, 2016, Vol. 75, No. 2, s. 459–463; WOJNAR, Marek: Akt oskarżenia przeciwko Banderze. *Nowa Europa Wschodnia*, 2018, Nr. 3–4, s. 161–163.

ně (s. 618). Podobný paternalismus ve vztahu k Ukrajincům a stejně paušalizující apriorní odpor vůči jejich východním sousedům spolehlivě zastiňují četné příklady povýšeného přístupu „Západu“, nad nimiž se Svoboda na mnoha místech rozhořčuje.

Pozastavit se lze i nad tím, co si vlastně máme představit pod ruskou propagandou, o které Svoboda opakovaně hovoří, aniž by ji blíže definoval. Není jasné, zda jde o propagandu určenou pro vnitřní ruskou potřebu, pro Ukrajince, pro Evropu, nebo o to, co za ruskou propagandu považujeme u nás. Je přitom jasné, že čtenář, jenž neovládá ruštinu a o údajném obsahu ruské propagandy se dozvídá jen z českých sdělovacích prostředků, bude mít poněkud odlišnou představu než ten, který má přístup přímo k ruským zdrojům. I současný ruský vpád na Ukrajinu přitom dokazuje, že dějinný kontext se rychle mění a autor tak riskuje, že jeho práce, jež si jistě dělá nároky na dlouhověkost, rychle zastará. Za záslužné lze sice označit to, že Svoboda přináší výběrovou bibliografii sovětské a postsovětské propagandistické literatury na téma ukrajinského nacionalismu, s těmito pracemi se však podrobně nekonfrontuje a v odsuzujícím komentáři se omezuje na několik málo slov (s. 447). Pokud už v poznámkách uvádí odborné texty na toto téma, jde často o práce vydané ještě před událostmi roku 2014.⁴³

Svoboda soustavně užívá jazyka, jenž odpovídá spíš žánru publicistiky. Před konkrétními fakty a argumenty často upřednostňuje patetické fráze: *druhá světová válka* [je pro euroatlantický svět] *něčím na způsob Posledního soudu, který oddělil spravedlivé od nehodných* (s. 444), či *od samého počátku hráli ukrajinští nacionalisté šachy s osudem* (s. 455). Svě zálibě v expresivním a barvitém stylu chvílemi propadá natolik, že to vyvolává nezamýšlený komický efekt: píše kupříkladu, že OUN *nebyla světloplachým sevřeným tělesem, ale něčím na způsob rozšířené, povznášející temné módy podmaňující si mládež* (s. 415). O dění na Podkarpatské Rusi v posledních dnech před maďarskou okupací píše, že *situace připomínala léčebnu pro choromyslné, z níž uprchl personál* (s. 838). Přitom dar slova autor bezpochyby má – když popisuje dramatické akce ukrajinského podzemí, dokáže vyvolat pocit napětí, blízký dobrodružné literatuře. Čtenáře v takových okamžicích přenáší na místo činu a nutí ho pokračovat ve čtení, dokud nedojde k rozuzlení napínavé zápletky. Bohužel, tyto kvality se často vytrácejí ve chvíli, kdy se vyjadřuje k obecnějším otázkám.

Ve Svobodově narativu působí nelegální a násilné aktivity OUN – navzdory snaze o širší přesah – jako nejdůležitější hybatel dějin regionu. Hlavní milníky jeho příběhu se příliš neliší od tradičního pojetí dějin Organizace ukrajinských nacionalistů, jak je vyprávěli sami její členové, zejména již zmiňovaný Petro Mirčuk. V tom mimochodem tkví zajímavý rozdíl mezi knihou Svobodovou a obdobně zaměřenou starší monografií Wysockého – ten sice ještě nemohl využít velkého množství no-

43 Například VESELÝ, Luboš: *Válka o válku. Interpretace válečných dějin jako politická zbraň. Dějiny a současnost*, 2009, roč. 31, č. 11, s. 14–17.

vějších ukrajinských prací, avšak patrně i díky tomu, že více než Svoboda spoléhal na vlastní archivní studium, není jeho kniha tak závislá na tom, co bychom snad mohli označit za nacionalistický narativ.

Jen velmi okrajově Svoboda zmiňuje názor ruského historika Klymentije Fedevyče (kterého mimochodem chybně označuje za historika ukrajinského), jenž se domnívá, že pozdější historiografie význam *ukrajinské vzpoury* přeceňuje (s. 263).⁴⁴ Literatura, která se nezaměřuje výhradně na ukrajinský nacionalismus, skýtá poněkud jiný obrázek než *Jablko z oceli*: protipolský boj OUN často zastiňovaly spory a srážky mezi představiteli jednotlivých polských politických proudů, vyhrocené vztahy mezi křesťany a Židy a zejména konflikty sociální. Vzpomenout lze dramatické události, spojené se smrtí nezaměstnaného lvovského dělníka Władysława Kozaka, jehož v dubnu 1936 zastřelila policie. Jeho pohřeb přerostl v krvavé srážky s policií, které způsobily smrt snad až 30 osob, mezi nimiž byli Poláci, Ukrajinci i Židé. Na ulicích města se tehdy objevily barikády a vzplály požáry. Ve srovnání s touto sociálně motivovanou bouří žádná podobně masivní nacionalistická vystoupení Lvov v meziválečném období nezažil.⁴⁵ Také Timothy Snyder upozorňuje: *Mezi ideologií vykořeněných válečných veteránů a zklamaných intelektuálů a zájmy 95 % ukrajinskojazyčných obyvatel Polska, kteří obdělávali půdu, neexistoval žádný přirozený soulad; [...] recept nacionalistů z OUN, ukrajinský národní stát jen pro etnické Ukrajince, zdaleka nebyl populární.*⁴⁶ Autor pochopitelně pracuje s literaturou, týkající se dějin Polska v daném období, a částečně i se studiemi, věnovanými sociální problematice, tvrdí ale, že *etnický střet v jihovýchodním Polsku prostupoval všemi sférami veřejného života. Metodologie podobná té Fedevyčově podle Svobody vede k bagatelizaci většiny etnických konfliktů jako sportu několika vášnivců, kteří svým hašteřením zatlačují do pozadí reálný každodenní život* (s. 263–264). Otázku, nakolik relevantní bylo nacionalistické hnutí ve vztahu k potřebám tehdejší ukrajinské populace, si neklade. Nastihuje sice poměrně široké spektrum ostatních dobových politických proudů, ukrajinští demokraté se podle něj však *dostávali do neřešitelné rozepře s dějinami*, protože nedokázali nabídnout recept k dosažení národní suverenity (s. 264). Západoukrajinským komunistům samozřejmě přiznává významný vliv, jež měli zvláště v první polovině meziválečného dvacetiletí v Haliči, a ještě víc na Volyni, příčinami jejich popularity se ale zabývá jen povšečně.

Z domácí historiografické produkce lze najít jistou příbuznost mezi *Jablkem z oceli* a životopisem Emila Háchy z pera Víta Machálka.⁴⁷ Machálek se ve své bio-

44 FEDEVYČ, Klymentij: *Halycki ukrajinci u Polšči. 1920–1939 (Intehracija halyckych ukrajinciv do Pol'skoji deržavy u 1920–1930-ti rr.)*. Osnova, Kyjiv 2009, s. 269–272.

45 MĘDRZECKI, Włodzimierz: *Kresowy kalejdoskop. Wędrówki przez ziemie wschodnie Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 2018, s. 156–161; MICK, Christoph: *Lemberg, Lwów, L'viv, 1914–1947. Violence and Ethnicity in a contested city*. Purdue University Press, West Lafayette, Indiana 2016, s. 243–244.

46 SNYDER, Timothy: *Obnova národů. Polsko, Ukrajina, Litva, Bělorusko 1569–1999*. Past production s. r. o., pro PANT z. s., Polanka nad Odrou 2018, s. 146–147.

47 MACHÁLEK, Vít: *Prezident lidskosti. Životní příběh Emila Háchy*. Academia, Praha 2020.

grafii soustřeďuje na to, aby protektorátního prezidenta ukázal především z jeho lidské stránky. Zdůrazňuje Háchovy zásluhy i jeho obtížnou situaci a popírá, že by okupantům vycházel zbytečně vstříc. Podobně jako Svobodova práce nepřináší *Prezident lidskosti* navzdory značnému rozsahu mnoho nového, nabízí ale vyčerpávající shrnutí všech dosavadních poznatků. Svobodu i Machálka spojuje apologetický přístup, snaha bránit předmět svého studia před cizí kritikou. Dlužno ovšem říct, že Machálek, který volí uměřenější výrazové prostředky, je v mnohém přesvědčivější než Svoboda se svými bombastickými frázemi.

Na závěr se sluší uvést, že v knize nenajdeme mnoho chyb či zřejmých omylů: jako výjimku potvrzující pravidlo lze snad uvést větu, že polská policie *vyslýchaným odpírala spánek a výsledky se zhusta táhly desítky minut bez přestávky*. Snadno se domyslíme, že mělo jít o desítky hodin. I překlepů je zde velmi málo, tak pečlivá redakční práce není v knize podobného rozsahu zdaleka samozřejmostí. Pochvalu si zaslouží také to, že knihu doplňují přehledné mapy a řada fotografií.

David Svoboda se obětavě ujal nesmírně obtížného úkolu a je jasné, že výsledek nemohl být dokonalý. Ačkoliv se jedná o dílo zaujaté a interpretačně nikoliv převratné, nelze popřít jeho velký význam, který spočívá zejména v nashromáždění obrovského množství materiálu. Možná by nebylo od věci zvážit vydání knihy v ukrajinštině, polštině nebo některém světovém jazyce. Jen tak totiž bude moci zasáhnout do stále živé polemiky o charakteru ukrajinského radikálně nacionalistického hnutí, k níž relativně malé české prostředí přece jen těžko poskytne prostor. V každém případě budeme s netrpělivostí očekávat slíbené pokračování, ve kterém bude autor mimo jiné muset naplno uchopit nesmírně citlivé téma etnických čistek na Volyni a podílu příslušníků OUN a UPA na zločinech proti ukrajinským Židům.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Literatura

- AMAR, Tarik C. – BALYNSKYJ, Ihor – HRYCAK, Jaroslav (eds.): *Strasti za Banderoju*. Hrani – T, Kyjiv 2010
- BAHAN, Oleh: *Nacionalizm i nacionalistyčnyj ruch: istorija ta ideji*. Vidrodženňa, Drohobyč 1994
- BRUDER, Franziska: *„Den ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!“ Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN) 1929–1948*. Metropolis Verlag, Berlin 2007
- CINKAJZL, Ondřej: Ke genezi komparativních fašistických studií a „novému konsenzu“. *Securitas Imperii*, 2010, č. 17, s. 106–123
- DONCOV, Dmytro: *Nacionalizm*. Nove Žyttja, Lviv 1926

- DONCOV, Dmytro: *Pidstavy našoji polityky*. Vydavnyctvo Doncovych, Wien 1921
- DULIĆ, Tomislav – MILJAN, Goran: The Ustašas and Fascism. “Abolitionism”, Revolution, and Ideology, 1929–42. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, 2020, Vol. 6, No. 1, s. 281–309
- ERLACHER, Trevor: *Ukrainian nationalism in the age of extremes. An intellectual biography of Dmytro Dontsov*. HURI, Ukrainian Research Institute, Harvard University, Cambridge, Massachusetts 2020
- FEDEVYČ, Klymentij: *Halycki ukrajinci u Polšči. 1920–1939 (Intehracija halyckych ukrajinciv do Polskoji deržavy u 1920–1930rr.)*. Osnova, Kyjiv 2009
- GOLCZEWSKI, Frank: *Deutsche und Ukrainer 1914–1939*. Schöningh Verlag, Paderborn 2010
- GRIFFIN, Roger: *The nature of Fascism*. Routledge, London 1991
- GROTT, Bogumił: Na manowcach pozornej komparatystyki. *Dzieje Najnowsze*, 2017, Tom 49, Nr. 1 (1. 5. 2017), s. 251–262
- HAYES, Carlton J. H.: *The historical evolution of modern nationalism*. Richard R. Smith, New York 1931
- HIMKA, John-Paul: *Ukrainian Nationalists and the Holocaust – OUN and UPA's Participation in the Destruction of Ukrainian Jewry, 1941–1944*. Ibidem Verlag, Stuttgart 2021
- HRYCAK, Jaroslav: *Podolaty mynule: hlobalna istorija Ukrajiny*. Portal, Kyjiv 2021
- CHYMKA, Ivan-Pavlo – KURYLO, Taras: Jak OUN stavylasja do jevrejiv? Rozdumy nad knyžkoju Volodymyra Vjatrovyča. *Ukrajina Moderna*, 2008, T. 13, No. 2, s. 252–265
- KASIANOV, Georgiy: “Ukrainian Nazis” as an invented enemy. *Russia.Post*, 8. 6. 2022 – viz https://russiapost.net/politics/ukrainian_nazis
- KASJANOV, Heorhij: *Past continuous: istorična politika 1980-ch–2000-ch. Ukrajina ta susidy*. Laurus – Antropos-Lohos-Film, Kyiv 2018
- KEDRYN, Ivan: *Žyttja – podiji – ljudy: spomyny i komentari*. Vydavnyča kooperatyva „Červona Kalyna“, New York 1976
- KENTIJ, Anatolij: *Zbrojnyj čyn ukrajinskych nacionalistiv 1920–1956. Istoryko-archivni narysy*, T. 1. Deržavnyj komitet archiviv Ukrajiny, Kyjiv 2005
- KORDOVÁ, Vlasta: Demytologizace „banderovců“ v podání Tomáše Řepy. *Securitas Imperii*, 2021, č. 38, s. 320–329
- KRUMNIKL, Adam: *Komparace české Národní obce fašistické a polského Národně-radikálního tábora* (diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra politologie a evropských studií, Olomouc 2011
- KULYK, Volodymyr: Neunyknyj Bandera. In: AMAR, Tarik C. – BLYNSKYJ, Ihor – HRYCAK, Jaroslav (eds.): *Strasti za Banderuju*. Hrani – T, Kyjiv 2010, s. 380–387
- KURYLENKO, Oleksandr: Oleksandr Zajcev: Dejakyj čas Bandera spoviduvav „nepovnocinnyj fašyzm“. *dsnews.ua*, 14. 4. 2019 – viz <https://www.dsnews.ua/ukr/politics/aleksandr-zajtsev-simvolicheskaya-figura-stepana-bandery-12042019220000>

- LYPA, Jurij: *Čornomorska doktryna*. Ukrajinskij Čornomorskij instytut, Warszawa 1940
- LYPA, Jurij: *Rozpodil Rosiji*. Deržavne Vydavnyctvo Ukrajiny, Kyjiv 1941
- MACHÁLEK, Vít: *Prezident lidskosti. Životní příběh Emila Háchy*. Academia, Praha 2020
- MANDRYK, Marija: *Ukrajinskij nacionalizm. Stanovlenňa u mižvojennu dobu*. Vydavnyctvo imeni Oleny Telihy, Kyjiv 2006
- MARCH, Luke: *Radical left parties in Europe*. Routledge, New York 2011
- MĘDRZECKI, Włodzimierz: *Kresowy kalejdoskop. Wędrówki przez ziemie wschodnie Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*. Wydawnictwo Literackie, Kraków 2018
- MELNYKOVYČ, Osyp: Do istoriji UVO v Čecho-Slovaččyni. In: BOJKO, Jurij (ed.): *Jevhen Konovalc ta joho doba*. Fundacija imeni Jevhena Konovalcja, München 1974, s. 328–340
- MICK, Christoph: *Lemberg, Lwów, L'viv, 1914–1947. Violence and Ethnicity in a contested city*. Purdue University Press, West Lafayette, Indiana 2016
- MIRČUK, Petro: *Narys istoriji Orhanizaciji Ukrajinskych Nacionalistiv*. Ukrajinske Vydavnyctvo, München – London – New York 1968
- MOTYKA, Grzegorz: *Volyň 1943. Genocidní čistka – fakta, analogie, historická politika*. Academia, Praha 2018
- MOTYL, Alexander J.: *The Turn to the Right. The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism, 1919–1929*. Columbia University Press, New York 1980
- MOTYL, Alexander J.: Ukrainian Nationalist Political Violence in Inter-War Poland, 1921–1939. *East European Quarterly*, 1985, Vol. XIX, No. 1, s. 45–55
- ONDRÁK, Vlastimil: Banderovci: Tomáš Řepa (recenze). In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, č. 17. ABS, Praha 2019, s. 382–389
- PORTNOV, Andrej: *Upražněníja s istorijej po-ukrainski*. OGI – Polit.ru – Memorial, Moskva 2010
- PORTNOV, Andrij: *Istoriji dlja domašňoho vžytku: eseji pro polsko-rosijsko-ukrajinskij trykutnyk pamjati*. Krytyka, Kyjiv 2013
- POSIVNYČ, Mykola: *Vyzvolno-polityčna dijálnist' OUN u 1929–1939 rokach*. Instytut ukrajinoznavstva imeni I. Krypjackevyča NAN Ukrajiny, Centr doslidžen vyzvolnoho ruchu, Lviv 2010
- RADCHENKO, Yuri: From Staryi Uhryniv to Munich. The First Scholarly Biography of Stepan Bandera. *Journal of Soviet and Post Soviet Politics and Society*, 2015, Vol. 1, No. 2, s. 429–458
- ROSSOLIŃSKI-LIEBE, Grzegorz: *Stepan Bandera. The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist: Fascism, genocide, and Cult*. Ibidem Verlag, Stuttgart 2014
- RUDLING, Per Anders: Warfare or War Criminality? *Ab Imperio*, 2012, Vol. 12, No. 1, s. 356–381

- RYCHLÍK, Jan – RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946*. Vyšehrad, Praha 2016
- ŘEPA, Tomáš: *Banderovci. Politické souvislosti, následky zneužití tématu komunistickou propagandou, návaznost na hybridní konflikt v současnosti*. Academia, Praha 2019
- SAKIVSKYJ, Ihor: Sprava «Pryšljaka i Holojada» v istoriji OUN. In: ZULJAK, Ivan (ed.): *Naukovi zapysky Ternopil'skoho nacionalnoho pedahohičnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatuka. Serija: Istorija*. Vydavnyctvo TNPU imeni V. Hnatjuka, Ternopil 2012, s. 105–109
- SHKANDRIJ, Myroslav: *Ukrainian nationalism. Politics, ideology, and literature, 1929–1956*. Yale University Press, New Haven 2015
- SNYDER, Timothy: *Obnova národů. Polsko, Ukrajina, Litva, Bělorusko 1569–1999*. Past production s. r. o., pro PANT z. s., Polanka nad Odrou 2018
- STRUVE, Kai: Review. Reviewed Work(s): Stepan Bandera. The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist; Fascism, Genocide, and Cult by Grzegorz Rossoliński-Liebe. *Slavic Review*, 2016, Vol. 75, No. 2, s. 459–463
- STRYJEK, Tomasz: *Ukraina przed końcem Historii. Szkice o polityce państw wobec pamięci*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2014
- STRYJEK, Tomasz: *Ukraińska idea narodowa okresu międzywojennego: analiza wybranych koncepcji*. Wydawnictwo Funna, Wrocław 2000
- STRYJEK, Tomasz – KONIECZNA-SAŁAMATIN, Joanna – SKLOKIN, Volodymyr (eds.): *The politics of memory in Poland and Ukraine. From reconciliation to de-conciliation*. Routledge, Taylor & Francis Group, London 2022
- SVOBODA, David: Dlouhá cesta do lesů. Politický vývoj ukrajinského integrálního nacionalismu a předpoklady vzniku Ukrajinské povstalecké armády. *Securitas Imperii*, 2013, č. 22, s. 98–120
- SVOBODA, David: Tenkrát na Volyni. Dilema a činy ukrajinských nacionalistů pod německou okupací 1941–1943. *Securitas Imperii*, 2014, č. 25, s. 78–103
- TOMEK, Miroslav: Banderovci: Tomáš Řepa (recenze). *Dějiny a současnost*, 2020, roč. 42, č. 5, s. 47
- VESELÝ, Luboš: Řeč obžaloby namísto nezaujatých argumentů. *Soudobé dějiny*, 2017, roč. 24, č. 4, s. 611–623
- VESELÝ, Luboš: Válka o válku. Interpretace válečných dějin jako politická zbraň. *Dějiny a současnost*, 2009, roč. 31, č. 11, s. 14–17
- VJATROVYČ, Volodymyr: Čy bula OUN antysemitskoju? *Zbruč*, 19. 4. 2017 – viz <https://zbruc.eu/node/64962>
- VJATROVYČ, Volodymyr: *Stavlenňa OUN do jevrejiv: formuvanňa pozycji na tli katastrofy*. Vydavnyctvo Ms, Lviv 2006
- WOJNAR, Marek: Akt oskarżenia przeciwko Banderze. *Nowa Europa Wschodnia*, 2018, Nr. 3–4, s. 161–163

- WOJNAR, Marek: Idea konfederacji czarnomorskiej Jurija Łypy na tle geopolitycznych koncepcji ukraińskiego nacjonalizmu integralnego. In: GACZKOWSKI, Marcin (ed.): *Ukraina. Narracje, języki, historie*. Stowarzyszenie Badaczy Popkultury i Edukacji Popkulturowej „Trickster“, Wrocław 2015, s. 139–150
- WYSOCKI, Roman: *Organizacja ukraińskich nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003
- WYSOCKI, Roman: *W kręgu integralnego nacjonalizmu. Czynny nacjonalizm Dmytra Doncowa na tle myśli nowoczesnych Romana Dmowskiego: studium porównawcze*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2014
- ZAJCEV, Oleksandr: *Nacjonalist u dobi fašyzmu. Lvivskyj period Dmytra Doncova 1922–1939 roky: načerk intelektualnoji biohrafiji*. Krytyka, Kyjiv 2019
- ZAJCEV, Oleksandr: *Ukrajinskyj intehralnyj nacjonalizm (1920–1930-ti roky): narysy intelektualnoji istoriji*. Krytyka, Kyjiv 2013